

קדמוניות

רבעון לעתיקות ארץ-ישראל וארצות המקרא
שנה טז • חוברת 4 (64) • תשמ"ד/1983

העורך: אפרים שטרן
חברי המערכת: דוד אושישקין, אברהם איתן
מגן ברושי, יורם צפריר
סגנון: ראובן אשל
מתווה: ארנסט יעקב, אברהם פלדוט
מרכז המערכת: יוסף אבירם

תוכן-העניינים

- 97 דבר העורך – אפרים שטרן
98 התקופה הפאליאוליתית הקדומה והתיכונה בארץ-ישראל – עפר בריוסף

תגליות בארץ

- 118 מקדש מן אלף החמישי לפני סה"נ בבקעת עובדה – אורה יוגב
123 תבנית-חרס של אלה – שרה בן-אריה
124 האנייה של אניהו – חותם עברי המעוטר באניית-מפרש – נחמן אביגד

תגובות והערות

- 126 תיקון והבהרה – המערכת; לשם דיוק – יגאל ידן

ידיעות

- 127 בחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה – הכינוס ה"ז לידיעת הארץ – יוסף אבירם

תצלומים וציורים: אגף העתיקות והמוזיאונים; מוזיאון ישראל; שירות הצילומים של המשלחת הארכיאולוגית הצרפתית בישראל; ע' בריוסף; א' ברנהיים; ד' דיוויס; א' יוגב; ר' נויל; ז' רדובן; צ' שגיב

תמונת השער: חפירות עובידיה; בשכבה 26b הולך ונחשף שלד של היפופוטם (מתצלומי משלחת החפירות)

השער האחורי: למעלה – שתי אבנייד מן התקופה האשליית המאוחרת (צילום: זאב רדובן) למטה – קרניים של כבש-בר ענק (Pelorois) (צילום: מוזיאון ישראל)

PRINTED IN ISRAEL

סודר והורפס במפעלי דפוס בן-צבי, ירושלים
כל הזכויות שמורות לחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

דמות של אלה עירומה, העומדת על אריה ומרימה ידיים. ביד האחת פרח לוטוס, וביד האחרת נחש או נחשים. בחלק מן האסטילות המצריות מופיעים שני אלים מצרי האלה.

באופן כללי מזכירה התבנית שלפנינו את האסטילות המצריות שבהן מופיעה שלישיית אלים, אך עם זאת יש גם הבדלים רבים: בכל האסטילות המצריות עומדת האלה על אריה, ואילו בתבנית שלפנינו היא עומדת על סוס. בכל האסטילות מתוארת אלה בעלת תלת-לחיתחור אופייניים, ואילו בתבנית תסרוקת האלה ישרה ומשתפלת על כתפיה. האלות המתוארות באסטילות מחזיקות פרח לוטוס בידן האחת ונחש בידן האחרת. בתבנית, לעומת זאת, מחזיקה האלה ניצן לוטוס בכל יד. באסטילות המצריות גודל האלים שמשני צדי האלה זהה לגודל האלה, ואילו בתבנית הנדונה כאן הדמויות שמשני צדי האלה קטנות יותר.

רבות נכתב על זהותה של האלה העירומה, שכן בכתובות שעל האסטילות המצריות נזכרים שמות האלות והאלים. על ארבע אסטילות שם האלה הוא קדש, על אסטילה אחת שמה קנת, ועל אסטילה אחרת מופיעים שלושה שמות יחדיו: קדש-עשתורת-ענת. לא אחת יש לשלוש האלות מאפיינים דומים, וההגדרה המדויקת של כל אלה קשה, מהדגם שעדיין לא נמצאה בארץ שום צלמית הנושאת כתובת. לפיכך קשה מאוד למצוא הקבלות בין שמות האלוהויות שבטקסטים הכתובים ובין הצלמיות והלוהויות שנמצאו בחפירות הארכיאולוגיות. לאלה המתוארות בתבנית אמנם סימני-לואי מובהקים, אך לפי שעה אין בידנו לעמוד על זהותה ולקבוע אם לפנינו אשרה קדש, ענת או עשתורת. נוכל רק לציין, כי לפנינו אלה מתקופת הברונזה המאוחרת, הנמנית עם מכלול הומוגיני של אלות עירומות שמצאן מכענן.

לות כלפי מעלה. מעל לחלקו העליון של הכובע היה דגם נוסף, אלא שקשה לזהותו בוודאות. על צוואר האשה ענק, ועל מצחה, מתחת לכובע, סרט או עטרה. רגלי האשה פונות שמאלה. מן הסוס נשתמרה רק המחצית הקדמית. הוא צועד לשמאל, ובפיו ועל ראשו רתמה.

מימין לאישה, מעל לראש הסוס, מתואר אדם הפוסע לשמאל. הוא לובש בגד קצר וחובש כובע גבוה. ידו השמאלית מושטת קדימה ומחזיקה נוצה, ואילו ידו הימנית מתוחה לצד הגוף. רגליו פשוקות, וכפות רגליו פונות שמאלה.

משמאל לאישה מתואר אדם נוסף, הפוסע לימין. אף הוא לבוש בגד קצר. ידו הימנית מחזיקה גרזן וכפופה אל חזהו, בעוד שידו השמאלית מתוחה לצד הגוף. מעל לראשו דגם מטושטש, שקשה לפענחו. דומה, כי לפנינו כובע המכסה את האוזניים ובלורית הבולטת קדימה. הכובע חתוך. מעליו מגולף חצי-סהרון, שבתוכו עיגולים המחוברים זה לזה. לא ברור אם חצי-הסהרון והעיגולים הם חלק בלתי-נפרד מן הכובע, או אם הם סמלים נפרדים, שקיצצו את כובע הגבר בגלל חוסר מקום.

בשתי הפינות העליונות של התבנית מתוארות שתי ציפורים בעלות צוואר גלי, הנוטה לאחור. כנפיהן מגולפות בזווית ישרה. באיקונוגרפיה של המזרח הקדמון דמות של אישה עירומה החובשת כובע-קרניים ומחזיקה צמחים היא דמות של אלה. דומה, שגם הדמויות המשניות שבתבנית מתארות אלים.

אלות עירומות העומדות על בעלי-חיים ידועות מלוהיות ומחותמות-גליל ממיסופוטאמיה משלהי האלף השלישי לפני סה"נ ואילך. בסוריה ובארץ-ישראל נמצאו לוחיות של זהב ושל חרס מן האלף השני לפני סה"נ שמתוארות בהן אלות המרימות ידיים; אחדות מהן עומדות על חיות.

במצרים נמצאו אסטילות מן השושלת ה-18 שמתוארות בהן

האנייה של אניהו –

חותם עברי המעוטר באניית-מפרש

נחמן אביגד

הכתובת

בכתובת שלוש מלים, שמפרידות ביניהן נקודות: "לאניהו • בן • מירב". האותיות כתובות בסגנון המהודר של הכתב העברי הרדוט הפורמאלי, שהוא שכיח בחותמות המאות הח'–ה' לפני סה"נ.

לאניהו

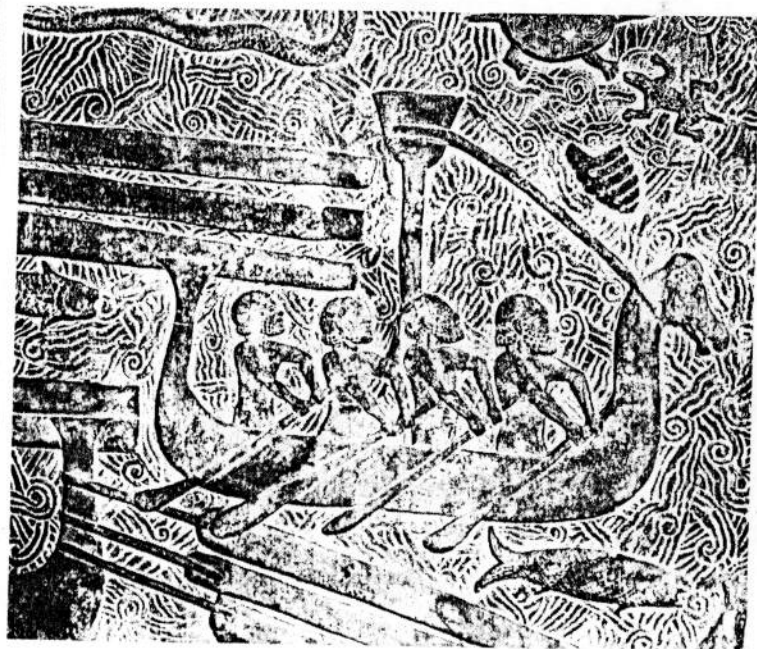
הכתובת מתחילה בלמ"ד-הקניין, שהוראתה היא "של". השם אניהו אינו מצוי במקרא, אבל הוא מופיע בכתובת-קבורה

החותם הנדון כאן הוא אחד החותמות העבריים הנאים ביותר, המצטיין במראהו האסתטי ומעורר עניין רב מן הבחינה האי-קונוגראפית והאפיגרפית.¹ צורתו סגלגלה, ומידותיו 15×18 מ"מ. בראשו מגולפת אניית-מפרש, ומתחתה כתובת עברית בעלת שתי שורות בזה הלשון:

לאניהו • ב

ן • מירב

החותם נמצא בידי אספן פרטי בארצות-הברית, שרכש אותו לפני שנים מספר בירושלים. החותם המקורי לא היה נגר עיני, אלא טביעתו המשובח-חת, שתצלומה מתפרסם כאן.

תיאור של ספינה פיניקית על-גבי תבליט של סרגון הב' (722-705 לפני סה"ג) מחורסאבאר; שים לב לראש הסוס המעוצב בחרטומה הגבוה של הספינה

מירב

זהו הכתיב המלא של מִרְב, שם בתו הבכירה של שאול המלך. האם יש כאן התייחסות לאמו של בעל החותם, במקום לאביו, כמקובל? הדבר ייתכן, אף שלא מצאנו תופעה דומה בשום חותם אחר. סבירה יותר ההנחה, שמירב היה גם שם זכר. במקרא ידועים כמה שמות ששימשו גם בזכר וגם בנקבה.

האנייה

אורך האנייה 8 מ"מ בלבד, אך למרות ממדיה הזעירים היא מגולפת בפירוט רב ובריאליות מרובה. חרטומה הגבוה של האנייה מסתיים בראש של בעל-חיים, כנראה סוס. בירכתי האנייה נמצא משוט ההגה, ובאמצע ניצב תורן, הנושא מפרש מלבני רחב. לאורך הסיפון מתוארת שורה של מגינים עגולים. למרות המגינים אין זאת ספינת-מלחמה, אלא אניית-סוחר, המונעת רק על-ידי המפרש.

דומה, שגלף החותם התכוון לתאר ספינה של ממש מסוג מסוים, ולא לעצב יצירה ערטילאית. אין לנו ידיעות על צורת האניות העבריות. מטעמים היסטוריים לא היו העברים יורדי ים, כי חופה של ארץ-ישראל היה רובו בשליטתם של הפלש-תים ושל הפיניקים. כאשר ניגש שלמה המלך לפיתוח נמל בעציון-גבר ולבניית צי, נזקק לעזרתו של חירם מלך צור (מל"א ט: כז; דה"ב ט: יב). שיתוף-הפעולה המסורתי בין מלכי ישראל לפיניקים הקנה להם נסיון בספנות. ואכן, כאשר ניסה

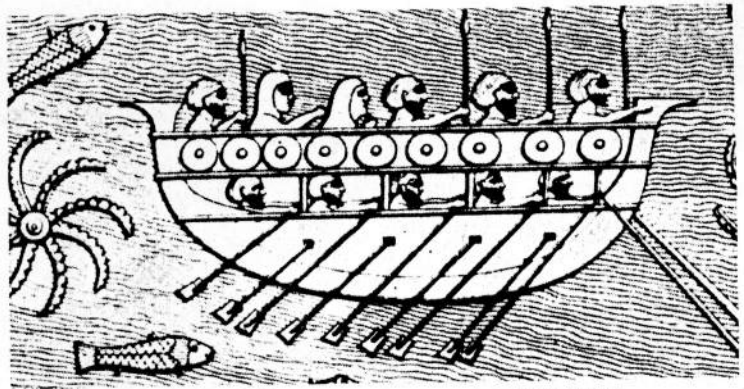
עברית מן המאה הח' לפני סה"ג שנתגלתה בח'ירבת אל-קום שבהרי חברון², השם גזור מלשון "און", ופירושו אפוא "ה' כוחי". השם המקראי און (בר' מט: ג) הוא מן-הסתם קיצורו של השם התיאופורי אוניוה, אלא ששם זה אינו מצוי במקרא. עם זאת אפשר לפרש את השם אוניוה גם כשם הגזור מלשון "אנייה", כלומר, "ספינת יהו", אלא שאין זה פירוש סביר לשם-עצם פרטי. יש מקום להניח, שבעל החותם היה מודע לדור-משמעות אפשרית של שמו, ולכן בחר באנייה לסמל שעל חותמו. בכך הפכה האנייה לביטוי תמונתי לשמו של בעל החותם לאור הפירוש שנתן לו לצורך מיוחד זה.

זה החותם העברי השלישי שיש בו קירבה בין הוראת השם ובין התמונה המעוצבת בו. בחותם הראשון³ משמשת תמונת ארבה סמל לשם גבה (=גובי); החותם השני, ששם בעליו ערב (-עורב), מעוטר בדמות של ציפור⁴. מודעות זו לסמלים אצל העברים מתפיעה מאוד, שכן לא מצאנו כמותה בחותמות של עמים אחרים, שהיו אמונים יותר על אמנות הדמות מאשר בני-ישראל.

ראה: W.G. Dever, "Iron Age Epigraphic Material from the Area of Khirbet El-Kôm", *Hebrew Union College Annual*, XL-XLI (1969-1970), p. 159

ראה: N. Avigad, "A Hebrew Seal with a Family Emblem", *Israel Exploration Journal*, XVI (1966), pp. 50-53
נ' אביגד, "על תארים וסמלים בחותמות עבריים", ארץ-ישראל, טו, ירושלים תשמ"א, עמ' 305.

קטע מתבליט מימי סנחריב (705-681 לפני סה"נ) מניווה; מתוארת בו בריחתו של לולי מלך צור מעירו; שים לב למגינים העגולים הצמודים לדופן האניות

יהושפט מלך יהודה לחזור על מעשיו של שלמה ולבנות אניות תרשיש בעציון-גבר והדבר לא עלה בידו (האניות נשברו עוד לפני הפלגתן). יכול היה אחזיה מלך ישראל להציע לו את עזרתו (מל"א כב: מט-נ; דה"ב כ: לו-לז). עריהנמל של ישראל היו דאר ויפו, אשר לימים עברו אף הן לידי הפיניקים. ייתכן, שאניית-המפרש שעל החותם היתה אמורה לתאר אנייה ישראלית, אולי מסוג אניות-תרשיש, שנועדו להפלגות

תגובות והערות

תיקון והבהרה

בגלל תקלה טכנית בעימוד החוברת הקודמת של "קדמוניות" חלו שיבושים במאמרים של פרדחיה בק ומשה כוכבי על החפירות באפק והושטמו כותרת-המשנה של המאמר והלוח הכרונולוגי המסכם. אנו מתנצלים על התקלה ומבקשים לתקן את המעוות. שמו המלא של המאמר הוא: "ארמון המושל המצרי באפק – מכלול ארכיאולוגי מתוארך משלהי תקופת-הברונזה המאוחרת". כמובן אנו מפרסמים כאן את הלוח שהושטם.

המערבת

השכבות הארכיאולוגיות באקרופוליס של אפק (שטח X)

השכבה	התקופה	הזמן	הממצא העיקרי באקרופוליס
X1	ערכית מאוחרת	המאות ה"ח-ה"ט לסה"נ	הכפר עוג'ה
X2	תורכית	המאה ה"ז	מצודת פינאר קאשי, שלב ב'
X3	תורכית	נבנתה בשנת 1574	מצודת כינאר באשי, שלב א'
X4	רומית I (הורדוס)	מ"9 לפני סה"נ עד 67 לסה"נ	מבנים פרטיים; אנטיפאטריס
X5	הלניסטית II (חשמונאים)	המאה ה"ב לפני סה"נ	מצודה ובאר; פני
X6	ברזל II	המאה ה"ח	מבנים פרטיים
X7	ברזל II	המאה ה"ט	מבנים פרטיים
X8	ברזל II	המאה ה"י	ממגורות מדופנות באבנים
X9	ברזל I	המאה ה"א	מבנים פרטיים; קיראמיקה פלשתית
X10	ברזל I	המאה ה"ב	ברזות ואפר; קיראמיקה פלשתית
X11	ברונזה מאוחרת / ברזל	1200, בערך	שני רבועים של מבנים פרטיים
X12	ברונזה מאוחרת II	נדרסה בשנת 1230	בית המושל המצרי
X13	ברונזה מאוחרת III	המאות ה"ד-ה"ג	ארמון חרש
X14	ברונזה מאוחרת I	המאות ה"ד-ה"ג	ארמון חרש בעל כיוון שונה
X15	ברונזה תיכונה III	נדרסה באמצע המאה ה"ט	שינויים בתכנית הארמון
X16	ברונזה תיכונה II	המאות ה"ח-ה"ז	ארמון חרש
X17	ברונזה תיכונה I	המאות ה"ב-ה"ט	מחסני ארמון; שני שלבים
I	עריין לא נחפר		

* חצור, ב, ירושלים 1959, עמ' 148.

לשם דיוק

על: פ' בק ומ' כוכבי, "ארמון המושל המצרי באפק", קדמוניות, טז (תשמ"ד), עמ' 47 ואילך

בעמ' 50 ברשימתם כותבים המחברים, שלפי חופרי חצור יש לייחס את שכבות X1 ו-XIII בחצור לשנת 1230. אגב, מה פירוש "לייחס" את השכבה ל-? מן-הסתם הכוונה להרס השכבה. במקום זה הם מציעים, שתאריך החורבן של השכבות ה"ג' וה"ד' (כאמצע המאה ה"ג, לכל המאוחר). כלומר, לפי הנאמר במאמרם של בק וכוכבי סבורים חופרי חצור, שהשכבות נהרסו בשנת 1230, ואילו לפי דעתם של בק וכוכבי נהרסו בשנת 1250, לכל המאוחר. להלן סיכום דעתם של החופרים ושל מנהל החפירה בעניין זה. כפי שנאמר ברין-יוחשבון הרשמי: "... מאפשרים לקבוע את סופה של השכבה לא יאוחר מן השליש האחרון של המאה השלוש-עשרה, אם נקבל את תאריכו של פורומרק (לקרמיקה המיקינית IIIb)". בהמשך נאמר, שלפי שיקולים סטראטיגרפיים ניתן לקבוע את התאריך ביתר דיוק: "מכאן ניתן אולי להסיק, שער 1 ונדרסה במשך השליש השני של המאה השלוש-עשרה". כלומר, לדעת החופרים חרבה חצור בין שנת 1233 לשנת 1266, ואילו לדעת בק וכוכבי חרבה בשנת 1250, לכל המאוחר. לא התייחסתי כאן לנושאים אחרים כבדי-משקל הנדונים במאמר הנ"ל בצורה פסקנית. אפשר יהיה לעשות זאת כאשר יפורסם החומר בצורה מדעית.

יגאל ירין